

PRIMJENA NAČELA NUŽNOSTI (*DARURA*) U ŠERIJATSKOPRAVNIM RJEŠENJIMA SEJFULAHA PROHE, ALIJA RIZE PROHIĆA I DŽEMALUDINA ČAUŠEVIĆA

Senad ĆEMAN

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
senad.ceman@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad obrađuje doprinos značajnih bošnjačkih alima Sejfulaha Prohe, Alija Rize Prohića i Mehmeda Džemaludina Čauševića u razumijevanju i primjeni načela nužnosti (*darūra*) u šerijatskopравnim pitanjima krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Djelujući u složenim okolnostima austrougarske i jugoslavenske vlasti, ovi učenjaci su nastojali uskladiti klasične pravne izvore s društvenim promjenama. Proho je naglašavao očuvanje imovine i vjere kroz praktična rješenja, dok je Prohić ukazivao na granice prilagodljivosti šerijatskih propisa, razlikujući trajne i promjenjive norme. Reis Čaušević je isticao obrazovanje, prosvjetu i reforme kao nužne za opstanak zajednice. Analiza pokazuje da su njihovi stavovi, iako različiti, oblikovali jedinstven domaći pristup šerijatskom pravu, zasnovan na čuvanju vjere i života, ali i otvoren prema potrebama vremena i prostora.

Ključne riječi: načelo nužnosti, *darūra*, šerijatsko pravo, Sejfulah Proho, Ali Riza Prohić, Mehmed Džemaludin Čaušević

Uvod

Ovaj tekst nastajao je kroz duži period istraživanja i promišljanja o tome kako su različiti generacijski slojevi naših alima pristupali jednom od najvažnijih, ali i najosjetljivijih pravnih načela u islamu – načelu nužnosti.

U radu ćemo analizirati način i stepen primjene načela nužnosti kod nekih najistaknutijih bošnjačkih alima s kraja 19. i početkom 20. stoljeća. Analizirani radovi pisani su i objavljeni na bosanskom jeziku, osim

nekih djela Sejfulaha Prohe, pisanih na arapskom i turskom jeziku.

U okolnostima nastanka i promjene državno-pravnih sistema na prostoru Bosne i Hercegovine krajem 19. i početkom 20. stoljeća trebalo je mnogo znanja, mudrosti, strpljivosti i Božije pomoći da se očuvaju nužni interesi: vjere, života, razuma, časti i imovine. Analizom delegiranih pitanja u društvu općenito ili pojedinačnih nedoumica, može se zaključiti da se neka pitanja ciklično ponavljaju (reforma obrazovnog

sistema, prilagođavanje novom državnom sistemu, uloga uleme i svjetovne inteligencije).

Poredeći sadržaj pitanja na koja su odgovarali bošnjački alimi, nalazimo da su ona veoma slična pitanjima iz ostatka muslimanskog svijeta. To nam jasno ukazuje na činjenicu da su muslimani u Bosni i Hercegovini živjeli stalnu i neraskidivu vezu s ostatkom umeta, bez obzira na intenzitet komunikacije zvaničnih vjerskih ili političkih predstavnika Bošnjaka s drugim muslimanskim

narodima. Šerijatski jezik dopuštenu i zabranjenog univerzalan je za sve muslimane. Zato ne čudi da su i dileme slične ili iste.

U odgovorima bošnjačke uleme vidi se jasna moć poznavanja i raspoznavanja svih pravnih finesa Šerijata. Za to se može zahvaliti visokom stepenu vjerskog obrazovanja u domaćim i najprestižnijim medresama i univerzitetima u islamskom svijetu na kojima su znanje stjecali alimi naših krajeva. Za to se, također, može zahvaliti istoj literaturi kojom su se služili kao i njihove kolege šerijatski pravници i ulema širom islamskog svijeta, kao i beskrajnoj odanosti islamu, Kur'anu, Sunnetu, hanefijskom mezhebu i ehli sunetom učenju. Za to se može zahvaliti i ogromnoj hrabrosti naše uleme da se upusti u samostalno promišljanje o mnogim pitanjima koja su se činila većim od njih samih i vremena u kojem su živjeli i uvjeta u kojima su djelovali, čak i onda kad su se čuli povici, čitali vrlo žustri i nimalo ugodni tekstovi i osude takvih mišljenja. Znali su oni da će imati, prema hadisu, nagradu kod Allaha i ako pogriješe.

Malo je malih muslimanskih naroda koji se mogu time pohvaliti. Za to se najviše može zahvaliti iskrenom njetu Bošnjaka muslimana i Božijoj pomoći da istraju na putu Šerijata.

Radi boljeg uvida u život i rad tretiranih alima, u podnožnim napomenama naveli smo njihove kraće biografije iz kojih se vidi da je riječ o društveno angažiranim i odgovornim osobama.

Primjena načela nužnosti kod navedenih alima nije iste prirode. Jedni su više teorijski obrađivali pitanje načela nužnosti u šerijatskom pravu, drugi su, s pozicije koju su

obavljali, vodili računa prvenstveno o duhu više nego o slovu navedenog načela, nekima je korištenje slovom načela nužnosti teže dokazivo, dok su se drugi služili i slovom i duhom načela nužnosti.

Zajedničko za sve alime jeste da su vodili računa o nepromjenjivim principima Šerijata uz nastojanje da se muslimanima olakša primjena učenja islama. Valjalo je to prepoznavati, a oni su uspijevali u tome zahvaljujući razložnosti šerijatskog prava s jedne i njihovoj lucidnosti i razumijevanju prilika u kojima su živjeli, s druge strane. Zajedničko je i to da ne postoji definirana metodologija primjene ovog načela, napisana od samih autora niti od njihovih učenika niti od istraživača koji su se bavili proučavanjem njihova naučnog rada i djelovanja. Istraživanje koje smo ponudili u ovom radu može poslužiti kao osnova kasnijim istraživačima u oblasti metodologije i primjene načela nužnosti kod nas.

Ovaj rad posvećen je djelovanju i šerijatskopравnim razmišljanjima znamenitih alima s kraja 19. i početka 20. stoljeća: Sejfulaha Prohe (1858–1933), Alija Rize Prohića (1867–1942) i Mehmeda Džemaludina Čauševića (1870–1938). Djelujući u specifičnom historijskom okviru austrougarske vlasti i ranog jugoslavenskog poretka, ovi učenjaci su kroz fetve i tekstove ponudili temeljna razmatranja o načelu nužnosti i njegovoj primjeni u lokalnom kontekstu. Njihovi odgovori na konkretna pitanja muslimanske svakodnevnice pokazuju pažljiv balans između pravne izvornosti i društvene stvarnosti. Analiza njihovih stavova otkriva rani oblik domaćeg pristupa koji, iako utemeljen u klasičnim izvorima, pokazuje osjećaj za

vrijeme, prostor i potrebe zajednice u uvjetima izazovnog društvenog preobražaja. Navedeni primjeri u ovom radu samo su dio i ilustracija načina i mjere primjene načela nužnosti kod bošnjačkih alima.

Primjena načela nužnosti u djelu Sejfulaha Prohe (1858–1932)

Uvidom u dostupna pisana djela Sejfulah-ef. Prohe¹ može se zaključiti da se radi o vrsnom poznavocu islamskog prava koji je nastojao pisati jednostavnim i razumljivim jezikom. Analizom štampane hrestomatije *Sejfullah Proho – hercegovački biser* (2009) posebno njegovih autorskih tekstova “Jedno pitanje” (*Sejfullah Proho...*, 2009:113–114) i “Jedno potrebno upozorenje” (*Sejfullah Proho...*, 2009:115–117) može se pratiti metodološki pristup ovog znamenitog alima u rješavanju određenog šerijatskopравnog pitanja.

Sejfulah Proho bio je tradicionalist u poimanju zaštite nužnih vrijednosti vjere. Odgovarajući na “Jedno pitanje” o zastari plaćanja duga i promjeni vrste i vrijednosti novčanica, Sejfulah-ef. vodi računa o promijenjenim okolnostima i nužnosti zaštite imovine ljudi, te putem primjera pojašnjava:

“Ko nešto kupi za 1000 dinara, on pod tim ne misli, da je to kupljeno za 1000 komada novca od jednog dinara, nego za 1000 dinara kakva bilo našega novca; za to kupac može da plati dotičnu svotu kakvim bilo našim novcem, a i prodavač je dužan primiti svaku vrstu pokućenog (ponuđenog) novca. On ne može zahtijevati da mu se da hiljadu komada novca od jednog dinara; a ako je tako pogođeno, onda je dužan platiti

¹ Sejfulah-ef. Proho rođen je u Konjicu 1858. godine. Sin je hadži Saliha, koji je umro u Mekki, a unuk hadži Mustafe. Početno obrazovanje stjecao je u Konjicu, a srednje u Sarajevu. U Gazi Husrev-begovoj medresi boravio je 1881. godine. Poslije toga otišao je na studij u Istanbul, gdje je ostao 11 godina. Po povratku u domovinu

1894. postavljen je za vjeroučitelja u Konjicu, a 1898. prelazi za profesora medrese u Cazinu, gdje ostaje 11 godina. Tamo se i upisao u utemeljitelje “Gajreta”. Od 1909. do 1926. predaje šerijatsko pravo na Šerijatskoj sudackoj školi u Sarajevu. Slovio je kao najbolji poznavalac šerijatskog prava u našim krajevima. Cijeli radni vijek

bavio se naučnim radom, a iz područja šerijatskog prava napisao je zapažena djela, njih 35, na arapskom, turskom i 17 djela na našem jeziku. Umro je u 74. godini, 27. decembra 1932. godine, na prvi dan ramazana. O Sejfulah-ef. Prohi vidi: Ahmić, 1978:363–366; Omerdić, 1986:16–17; Mehmedović, 2018; *Sejfullah Proho...*, 2009.

dug pogođenom vrstom novca bez obzira da li je kasnije ta vrsta poskupila ili pojeftinila.”

U svom odgovoru Sejfulah-ef. ne poziva se direktno na načelo nužnosti, ali ga indirektno primjenjuje uvažavajući nužnost promijenjenih okolnosti u procjeni vrijednosti valuta.

“Ne bude li pogođeno, kojom vrstom novca valja platiti rečeni dug, kako to obično u životu i biva, to je onda po Šerijatu dužan platiti i vrijednost hiljade krana onog vremena, kada se je zadužio, za to što su tada bile zlatne, srebrene i papirne krune iste vrijednosti pa je kasnije pojeftinila vrijednost zadnjih dviju. Dužnik je dužan danas platiti hiljadu zlatnih ili vrijednost toga u papiru, što bi po današnjoj valuti iznosilo po prilici 12.500 dinara” (*Sejfullah Proho...*, 2009:113).

U tekstu “Jedno potrebno upozorenje”, od 27. aprila 1931. godine, umirovljeni profesor Šerijatske sudačke škole Sejfulah Proho osvrće se na brošuru dr. Mehmeda Begovića (1931), koja je izazvala žustru polemiku u tadašnjim tradicionalnim ulemanskim krugovima.

“Veoma mi je žao što sam izgubio vid”, piše Sejfulah-ef., “te ne mogu napisati detaljne kritike o ovoj brošuri i iznijeti sva piščeva pogrešna tumačenja i nepravilna shvaćanja šerijatskih propisa.”

Osvrnuo se na samo tri šerijatskoppravna propisa o braku tretirana u brošuri: puštanje žene po Sunnetu,² *tefvīdi talak*³ i odlazak žena u džamiju. Razmatrajući iznesene stavove, Sejfulah-ef. argumentirano ukazuje na ispravno razumijevanje propisa u duhu šerijatskih izvora, kritizira što se autor “nije pozvao ni na jedno djelo pisano arapskim jezikom”, poziva na prevođenje vjerskih knjiga na naš jezik, insistirajući “samo treba da prevodi budu tačni i da odgovaraju svojim originalima”.

Izrazio je radost time da se dr. Begović odlučio pisati o propisima vjere na maternjem jeziku, ali je pozvao na oprez i nužnost “da te prevode prije štampanja pošalje na Rijaset da ih on pregleda i odobri štampanje”.

Tačnost tumačenja šerijatskih propisa je, po njemu, nužna za očuvanje vjere (*din*). Smatrao je, također, nužnim da se pozvana ulema pozabavi novim tumačenjem propisa i da “spriječe netačno tumačenje šerijatskih propisa koje može zavesti krivim putem naš neupućeni svijet”.

Na način na koji je razumijevao nova tumačenja prilika u svjetlu šerijatskoppravnih normi, Sejfulah-ef. teško se mirio s promjenama sistema vrijednosti. Njegova primarna briga bila je očuvanje vjere muslimana insistirajući na strožijem mišljenju i načelu razlikovanja od nemuslimana.

Sejfulah-ef. u svojim djelima načelo nužnosti definira kao promjenu

okolnosti s kojom dolazi promjena norme. U pravnim rješenjima nudi postupanje po nužnom stanju, iako ga tako ne imenuje. Pravnici tog vremena su govorili o suštini stvari, ali s pogledom u prošlost. Društvena realnost (*fīqh al-wāqī*) Sejfulah-ef. činila se toliko urušenom s pozicije šerijatskih normi da mu je bilo nepojmljivo predvidjeti promjene koje su prebrzo dolazile. S razvojem društvenih prilika, polahko će sazrijevati svijest, ne samo kod bošnjačkih alima nego i širom svijeta, o neminovnosti primjene načela nužnosti u normiranju forme ponašanja nastale silom prilika (*narwāzīl*). Takav pristup postat će dominantan u rješavanju šerijatskoppravnih pitanja muslimanskih manjina u svijetu.

Primjena načela nužnosti u djelu Alija Rize Prohića (1867–1942)

Pozivu Sejfulaha Prohe da se javi neko od kadija “zato što se to njih najviše tiče” i da detaljno napiše odgovor na spomenutu brošuru dr. Mehmeda Begovića odazvao se umirovljeni šerijatski sudija Ali Riza Prohić⁴. On je 23. jula 1931. godine na “Sarajevskoj periferiji Koševo” napisao brošuru na 61 stranici pod nazivom *Šta hoće naša muslimanska inteligencija* (1931).

Analizom ovog djela pokušat ćemo ukazati na način primjene načela nužnosti kod ovog alima, koji se nakon

² Dr. Begović je ustvrdio da “muž se nije mogao da definitivno rastavi od svoje žene nego nakon tri uzastopna puštanja”.

³ Pravo žene da traži od svog muža ovlaštenje da ona razriješi brak sama i po svojoj volji.

⁴ Ali Riza-ef. Prohić, vrhovni šerijatski sudija, rođen je u Gračanici kod Doboja 1867. godine. Početne nauke učio je kod hadži Osman-ef., a potom je pohađao Osman-kapetanovu medresu u Gračanici. Kad je 1882. godine napunio 15 godina, otac ga poslao u Istanbul na dalje školovanje. Uobičajene predmete učio je kod više uvažanih alima, a nasljedno pravo pred uglednim Rašid-ef. Razgradlijom. Jednu godinu pohađao je poznati Mektebi-nuvab, zatim je bio mulazim (pripravnik) u Kasum-Dairi pri bivšem

mešihatu. Nakon pet godina školovanja, u ljeto 1887. godine vratio se u Gračanicu. Po otvaranju Šerijatske sudačke škole u Sarajevu i on se upisuje i završava je s odličnim uspjehom kao apsolvant prve generacije 1892. godine. Ali Riza nalazi prvo namještenje kod kotarskog Šerijatskog suda u Mostaru, gdje 1893. godine biva imenovan za privremenog šerijatskog sudiju. Dvije godine kasnije prelazi u Tuzlu, također na Šerijatski sud. Kasnije prelazi u Bijeljenu (1896–1901), a onda 1903. u Gradačac da bi bio što bliže rodnoj Gračanici. I u Bijeljini i u Gradačcu bio je predsjednik Kotarske vakufske komisije. Već 1909. godine Ali Riza-efendija postavljen je za sarajevskog kadiju. Tu je brzo stekao glas učenog čovjeka i sposobnog islamskog

pravnik. Dao je veliki doprinos pri izradi akata kod preuređenja Vrhovnog šerijatskog suda kad je sudjelovao u anketi kod tadašnje Zemaljske vlade 1913. godine. Te je godine imenovan za vrhovnog šerijatskog sudiju. Odgovornu dužnost vrhovnog šerijatskog sudije obavljao je sve do penzioniranja 1929. godine. U službi je proveo punih 36 godina. Slovio je kao uzoran kadija i dobar poznavalac šerijatskog prava. Jedan je od osnivača Udruženja šerijatskih sudaca i višegodišnji predsjednik i potpredsjednik tog društva. Kao kadija radio je i u vakufsko-mearifskim povjerenstvima. Na ahiret je preselio u ponedjeljak, 28. septembra 1942. godine u Sarajevu. O Aliju Rizi Prohiću vidi: Halilbegović, 2000; Mehmedović, 2018.

37 godina teorijskog i praktičnog bavljenja šerijatskom pravnom znaošću odlučio

“opširnije osvrnuti na tu brošuru, jer je ona zauzela najvažnija i najosjetljivija pitanja u islamskom životu, o kojima se lome koplja između naših mladih i starih, i koja treba već jedan put, da se raščiste” (Prohić, 1931:3).

U ovom djelu Prohić će pokušati ukazati na stajališta vjerske (ilmija) i svjetovne inteligencije te pojasniti vlastite poglede na ta važna pitanja, dajući o nekima “kompletni sud, a o drugima svoje lično mišljenje”. O samom autoru brošure, dakle dr. Begoviću, izjašnjava se čas pohvalno i bodri ga (“spreman mladi intelektualac, darovit, umjerena temperamenta, skroman islamski odgojen”), a čas vrlo kritički (“da se Vi više uputite u arapski jezik, kako bi mogli ispravno razumjeti čitajući djela o šerijatskim naukama”).

U osvrtu na drugo poglavlje Begovićevog rada naslovljeno s “Položaj žene u čistoj islamskoj nauci”, Prohić prvo kritizira svjetovnu inteligenciju, pogotovo mladu, koja je našla “da je prvi uvjet napretka otkriti ženu i emancipirati ju”. Zatim se slaže s dr. Begovićem da je islamska nauka “prilagodiva prilikama svakog vremena i svakog kraja svijeta”. Potom iskazuje svoje neslaganje s autorom “da se šerijatske ustanove mogu u svakim prilikama prilagođavati duhu vremena”. Svoj stav argumentira usulskim pravilom “promjenom vremena mijenjaju se ustanove” (*tağayyur al-ahkām bi tağayyur al-zamān*), pojašnjavajući kako “to pravilo ne vrijedi za sve šerijatske ustanove, nego za one koje su osnovane na urfu (shvaćanju) i adetu jednog vremena i kraja svijeta”. To se, prema Prohiću, odnosi na dunjalučke poslove, “ali moral, porodični i individualni život Muslimana i Muslimanke podvrgnuti su pod nepromjenjive vjerske ustanove. Dogme i obredi, halal i haram, kako je određeno za života Muhameda (a.s.) ostaje do kijametskog dana nepromijenjeno” (Prohić, 1931:6–7).

Iz ovog primjera jasno se vidi da je Ali Riza Prohić koristio načelo nužnosti tokom normiranja pojava. Istina, on to načelo naziva drugačije, što je razumljivo za početak pisanja djela iz islamskog prava na bosanskom jeziku. Terminološka jednoobraznost islamskog prava još nije ostvarena, a i sam termin nužnog stanja (*darūra*) etabliran će se u fikskim djelima tek početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća, kad se masovnije progovori o društvenoj realnosti (*wāqī'a*) i pravima muslimanskih manjina. Prohić načelo nužnosti definira kao “načelo da u islamskoj vjeri nema neodoljive teškoće”. To objašnjava činjenicom da je “u jednom ajetu nabrojano šta je Muslimanu strogo zabranjeno jesti i piti, kao vino, svinjetina, mrcina, tekuća krv životinje itd., ali u nuždi u opasnosti smrti od gladi i žeđi dozvoljeno je ukoliko je potrebno za spas života” (Prohić, 1931:8).

Nakon ovog primjera Prohić kao ilustraciju nužde navodi odlaganje ramazanskog posta zbog bolesti i putovanja te navodi načela primarne norme (*azimet*), iznimne olakšice (*ruhsat*), teže strane (*tašdīd*) i lakše strane (*tahfīf*). Na primjeru posta pokazao je nepreciznost vidljivu i kod nekih savremenih islamskih pravnika, poput dr. Wahba al-Zuhaylija (umro 2015), koji ne prave razliku između nužde i potrebe, odnosno odlaganja posta zbog bolesti opasne po život i radi eventualne neprijatnosti na putovanju. Ta nepreciznost vidjet će se u razradi Prohićevih stavova o pitanjima za koja će vrijeme pokazati da Prohić nije napravio ispravnu procjenu nužnog stanja i zajedno s istomišljenicima mogao je na neko vrijeme odgoditi ono što će nastupiti kao neminovnost prilika (*narwāzil*). Zato je važno teorijski poznavati ovo načelo i blagovremeno ga primijeniti, da se ne bi gubilo vrijeme i energija.

Ovo možemo vidjeti u dijelu odgovora na tvrdnju dr. Begovića da je moguća rastava braka “ako muž svojim postupkom vrijeđa dužnosti, koje mu zakon nameće, ili ako muž zlostavlja ili vrijeđa svoju ženu”.

“Da žena iz gore nabrojanih razloga”, smatra Prohić, “imade pravo tražiti rastavu braka, do sada nijesu kadije uspjele da pronađu nigdje u djelima Hanefiskog mesheba takovu ustanovu. Za muža koji zanemari ispunjavati bračne obaveze, ili koji tuče, zlostavlja, vrijeđa svoju ženu, propisana je kazna tazira (novčana globa, zatvor ili batine)” (Prohić, 1931:18).

Ali Riza Prohić nije mogao zamisliti ono što je dr. Begović vidio da postaje norma novog porodičnog zakona Alžira, u kojem je boravio na doktorskom studiju. Umjesto da kadije tog vremena postupe po načelu nužde, oni su u to vrijeme pribjegavali pravnim doskočicama (*hiyal*) i na taj način pokušavali zaštititi čast i dignitet muslimanke. Nije šerijatski kadija Prohić bio ravnodušan prema fizičkom zlostavljanju žena, ali nije donosio presudu o rastavi braka. Kako je postupao?

“Više puta sam”, piše Prohić, “praktikovao kad se žena tuži na muža radi pijanstva radi tučenja, da sklonim muža na zapisničku izjavu, da neće više to i to raditi i ako ponovi, da mu je žena puštena, uz dva svjedoka. Bilo je od toga i dobrih uspjeha. Žena bi se tako spasila ili muževa terora ili muževa braka” (Prohić, 1931:19).

Begović dalje tvrdi:

“Može se prigovoriti, kao što se to činilo do sada, da je islam porred svih dobrih odredaba za ženu, ipak uveo jednu ustanovu koja joj priječi slobodan rad i miješanje u društvo, a to je pokrivanje. Ne sme se držati, da je Kuran propisao onakav način pokrivanja kakav se danas praktikuje kod nas i u nekim drugim muslimanskim zemljama. Bože sačuvaj!”

Prohić ne osporava da “takav način priječi mnogo što šta”, ali smatra da se ne mora primiti baš sve evropsko. Zatim se pita kako to da su muslimani do unazad 100–150 godina bili napredni, a i tada su im žene bile pokrivene. Na tvrdnju da duh vremena iziskuje da se otkrije muslimansko

ženskinje pa da nesmetano rade i zalaze u društvo, odgovara pitanjima: "Šta li je to duh, a šta vrijeme? Ko stvara duh? Ako ima vrijeme svoj duh, ima i islam svoj", smatra Prohić. Gdje se sukobe ta dva duha, muslimanima je preče i sigurnije prilagoditi se islamskom duhu.

Iz ovog Prohićeva odgovora može se naslutiti pravničko držanje. Prohić se drži načela biranja trajnog – *pokrivanje* nad promjenjivim – *otkrivanje*. Na sumnju odgovara razumskim dokazima i kontrasumnjom. O pitanjima vjere, što za njega jeste norma pokrivanja, ne raspravlja naširoko, nego ostavlja "na volju svakome da odabere ili tezu blagostanja samo na ovom svijetu ili blagostanje na oba svijeta". Svjestan prilika vremena i nužnosti nastalih promjena, Prohić pravi razliku između obavezujuće odredbe o pokrivanju, s jedne strane, i načina pokrivanja, s druge strane. Uviđa da bi bilo bolje riješiti pitanje pokrivanja lica i slobodnog kretanja (haremluka) prije nego što ga drugi riješe na svoj način (Prohić, 1931:60). Ovakvo razmišljanje ukazuje na postojanje duboke svijesti kod Prohića o potrebi uvažavanja i primjene načela nužnosti kod normiranja svih pa i ibadetskih pitanja muslimana.

Osvrćući se na tadašnji diskurs svjetovne inteligencije, savjetuje ih da "vaše miješanje u vjerske poslove potcenjuje vas i u onome, u čemu vas je škola osposobila". Shvatanje očuvanja nužnosti vjere i normi možda se najbolje može pratiti kod Alija Rize Prohića u citatu o šesiru, veoma omiljenoj temi tog doba:

"Okanite se kojekakvih sitnica, kao može li musliman nositi šešir ili oblačiti se ovako, onako. Iza zvali ste u tome nepotrebnu polemiku. Od strane hodža vam se odgovaralo i to izokola, a budući je u tome vrlo kratak odgovor. Pitaj sebe smiješ li nositi šešir ili ovo ili ono. Šta je na tvome srcu, pa da ustakneš šešir. Ako smatraš da ti je praktičniji od fesa, da će ti bolje zaklanjati glavu ili bolje pristajati uz tvoju glavu nema ti nikakva grijeha kao ni od tvojih

pantalona i kragne. Ako tražiš da prikriješ da si musliman i da se prikažeš nemuslimanima da si kao i oni, onda si ti sklon ćufuru i ti si bez sumnje kafir po pravilu šerijatskome: *Erriza bil kufri kufrun* (Zadovoljstvo nevjerovanjem je nevjerovanje)" (Prohić, 1931:55).

Evidentno je da Prohić pitanje nošenja šešira ovdje posmatra kroz prizmu očuvanja nužnosti vjere, ostavljajući mogućnost da svako sebi odgovori na pitanje šta misli pod tom dilemom. Na ovaj način, istina, indirektno koristi načelo nužnosti, tako da ako bi se time želio ugroziti vjerski identitet, šešir ne bi bio dozvoljen, ali ukoliko se time ne bi željelo dovesti u pitanje vjerska pripadnost, mogao bi biti dozvoljen. Ovdje je vidan pristup pravnika normiranju konkretne prakse. Radi se o praksi odijevanja, posmatrano u svjetlu načela dopuštenosti, po kojem treba imati dokaz (*dali*) samo kad se želi nešto kvalificirati zabranjenim.

Međutim, jednu drugu praksu odijevanja, onu o šerijatskom pokrivanju muslimanki, Prohić posmatra u svjetlu očuvanja nužnosti časti te u zaključku rasprave kaže:

"Pokrivanje žena iako u principu mora ostati, ali o načinu pokrivanja i praktičnosti, da se raspravljati, ali samo po pozvanim" (Prohić, 1931:56).

Prohić poziva intelektualce na nužnost zajedničkog, a ne pojedinačnog otklanjanja nečega što ometa napredak muslimana. Kao dobar poznavalac metodologije islamskog prava, Prohić je znao da je pitanje hidžaba Kur'anom naređeno te da je time to pitanje nepromjenjiva kategorija islamskog prava. Otuda ne čudi da se protivio onome što je svjetovna inteligencija tog vremena tražila kao reformu islama. "Islamska vjera ne trpi reformu", smatrao je Prohić. "Recimo da bi se u nečem dopustila reforma, ne bi se moglo na tome zaustaviti." Zatim navodi primjer kako bi se reformom došlo

"da se u džamijama halije zamijene sa klupama, namaz zamijeni

sa glazbom u kojoj su uglazbljena ajeta i dove, tekbiri, pa nek uz hor svira glazba, kao što rade i drugi napredni narodi i oni to čine vjerski. Kao što se je već počeo praviti pokus u tom pravcu molitve".

"To ništa ne može biti", zaključuje Prohić, uz napomenu da "izvoditi takve reforme u islamu isto je što i napustiti ga."

Islamsku inteligenciju Prohić podsjeća da im je "poznata stvar, ne treba Vas ponovo učiti". Poziva ih da se prouče potrebe Islamske zajednice te da se rad prema potrebama sistematizira po pravilima: *al-aqgrab fa al-aqgrab* (Prvo ono bliže pa onda ono što je dalje.); *taqdīm al-aham 'alā al-muhim* (Prvo ono što je važnije pa onda ono što je važno.).

Pred ulemu postavlja dilemu: "Ili nam je preče ovako i pod ovakvim uslovima postignuta prosvjeta naše ženske mladeži ili je sa vjerskog gledišta bolje da ostanu neškolovane. Teško je prihvatiti i jedno i drugo" (Prohić, 1931:58) Kao nužno rješenje Prohić vidi mogućnost da Islamska zajednica "preduzme pod svoju neposrednu upravu odgajanje i školovanje ženske djece i djevojčica, kao kod naših katolika".

Kratak osvrt na neke stavove Alija Rize Prohića dovoljan je za uvid u način primjene načela nužnosti u rješavanju teških životnih dilema tog vremena. Što je Prohić bio bliže ispravnom razumijevanju pozicije načela nužnosti u određenom pitanju, sve se više doimao kao uspješan prognozer preovladavajuće prakse vremena koje će neminovno nastupiti. Neki se procesi ne mogu zaustaviti, ali se mogu prepoznati i dijelom usmjeravati. Načelo nužnosti u islamskom pravu daje mogućnost za tako potrebnu fleksibilnost u višeslojnim dilemama vremena i prostora. A svako vrijeme ima svoje dileme. Ostati tradicionalan u promjenjivim okolnostima zasigurno se može postići i primjenom načela nužnosti, u granicama dopuštenog i u mjeri nužnog mijenjanja stanja nabolje.

Primjena načela nužnosti u djelu Mehmeda Džemaludina Čauševića (1870–1938)

Jedan od najznačajnijih bošnjačkih alima prve polovine 20. stoljeća svakako je Mehmed Džemaludin Čaušević,⁵ reisul-ulema, reformator i modernist. Bio je vrhovni vjerski autoritet muslimana u državno-pravnom sistemu i vremenu opće muke za muslimane. Obavljajući dužnost reisul-uleme, primarno se bavio rješavanjem konkretnih pitanja. U svojim nastupima odavao je dojam obrazovanog i progresivnog intelektualca. Borio se za osnovna vjerska prava muslimana, za njihovu prosvijećenost i uključenost u društvene tokove. Analizom njegova govora održanog na Kongresu muslimana intelektualaca⁶ iz 1928. godine može se steći uvid u Čauševićovo poimanje nužnih interesa muslimana tog vremena. Smatrao je da se ti interesi moraju braniti kroz institucije, a kao uspješan primjer navodio je aktivnosti društva "Gajret". Vjerovao je da se nužni interesi muslimana mogu najbolje ostvariti putem prosvjete i znanosti, naglašavajući da "u Kur'anu ima 750 ajeta koji upućuju ljude na prosvjetu i znanost". Smatrao je da "treba učiti svaku znanost i umjetnost". "U prvim stoljećima", smatra reis Čaušević, "muslimani su dobro shvaćali ove Božanske upute, pa su i napredovali u svakoj znanosti. Nastojali su da postignu ono, što je do tada ljudski um pronašao. Trudili su se da pronađu nešto novoga i da tako budu kao učitelji drugima" (Čaušević, 1928:290). Držao je pogrešnim odnos muslimana prema obrazovanju nakon austrougarske okupacije:

"Neki su govorili: 'Švabo će ići do tri ili sedam godina, a mi ćemo opet nastaviti svoje.' Drugi su opet, mrzeći svaku novost, govorili da treba seliti i selili su. U švabine škole je išao vrlo mali broj naših đaka. Mektebi i medrese ostali su u istom stanju. O čitanju i pisanju nije se vodilo računa."

Iz navedenih i sličnih citata vidi se trud reisa Čauševića da putem svijesti utječe na ulaganje dodatnog napa za očuvanje interesa biološkog opstanka i islamskog identiteta. Na taj način, kao vrhovni vjerski autoritet muslimana jednog prostora, pokušava zaštititi nužni interes života (*nafs*) i vjere (*din*).

Razloge slabe vjerske prosvijećenosti kod muslimana vidi u njihovom odbijanju da se školuju, u udžbenicima sastavljenim u duhu pravoslavne vjere koji vrijeđaju vjersko čuvstvo muslimana i u nedovoljnoj stručnoj osposobljenosti samih vjerskih službenika. Kao rješenje iz izlaska iz toga je njegovo pozivanje za otvaranje novih visokih vjerskih i pravnih škola za mladež.

Ispravno razumijevanje i prakticiranje srednjeg puta islama u Bosni i Hercegovini reis Čaušević smatrao je nužnim za opstanak i prosperitet. Pisao je svim muslimanima: "Kao glavni uzrok ovoj velikoj sramoti kod nekih muslimana jeste neznanje i nepoštovanje propisa uzvišene i sveopće vjere Islama. Zato molim i tražim od svih vjerskih službenika, a preko njih od svih prosvijećenih muslimana, da u svakoj prilici među našom bijedom i zaostalom braćom propovjeduju vječno svježe i vječno napredne propise islama, o općoj čistoći kako tijela tako i duše" ("Okružnica...", 1928:225–227).

Tom je prilikom reis Čaušević još jednom naglasio važnost fizičke čistoće za zdravlje i obrede, skrenuo je pažnju na to da islam zabranjuje konzumiranje opojnih pića i naglasio značaj islamskog odgoja djece te "da su roditelji dužni brinuti se za odgoj svog podmlatka. Neka svako muslimansko selo ima jednog muallima, pa ako nije moguće stalno, a to bar povremeno, da upućuje muslimanski podmladak u vjerske dužnosti, o čistoći duše i tijela. Muslimani su dužni po vjeri imati a bogme i plaćati ovakove uzgajatelje" ("Okružnica...", 1928:227).

Uvidom u pisana djela reisa Čauševića, može se zaključiti da je bio potpuno svjestan potrebe očuvanja nužnih šerijatskih interesa u vremenima neslobode i teških okolnosti po Zajednicu i Bošnjake. U vremenu tranzicije primjene Šerijata s pozitivnog prava na moralna načela, reis Čaušević se jednima doimao kao odlučan borac za hvatanje priključka Bošnjaka ostalim evropskim narodima, a drugima kao popustljiva osoba i novotar u vjeri. Vrijeme je i u ovom slučaju najbolji pokazatelj ispravnosti poteza koje je kao vrhovni vjerski poglavar i autoritet muslimana povlačio u tim tegobnim vremenima. Reis Čaušević se zalagao za moralno i materijalno uzdizanje Bošnjaka u skladu s novim vremenom, potrebom naroda i savremenom naukom.

Istupao je sa stavovima koji su odudarali od načina mišljenja tradicionalne uleme: propisao je proglaš o osnivanju "Gajretove" banke, dao pozitivno mišljenje austrougarskoj vojnoj komandi i nadležnim jugoslavenskim vlastima o nošenju kapa

⁵ Mehmed Džemaludin-ef. Čaušević, reisul-ulema, rođen je u Arapuši kod Bosanske Krupe 28.12.1870. godine. Početne nauke Džemaludin je učio kod kuće, pred ocem Alija-ef. Kasnije odlazi u Bihać u medresu, gdje uči pred znamenitim muderisom i bihaćkim muftijom hadži Ahmetom Sabit-ef. Ribićem, znanim pod imenom "Širaziya". Poslije toga, 1887. kao sedamnaestogodišnjak odlazi u Istanbul, gdje studira islamske nauke punih 17 godina. Po okončanju

najviših pravnih nauka u Istanbulu 1903. godine, vraća se u Sarajevo. U septembru 1903. godine imenovan je učiteljem arapskog jezika na Velikoj gimnaziji u Sarajevu. Za člana Ulema-medžlisa postavljen je u februaru 1905. i to je zvanje obavljao do 1909. godine, do imenovanja profesorom Šerijatske sudačke škole. Krajem jula 1912. godine razriješen je službovanja na vlastitu molbu. Svečano je ustoličen za reisul-ulemu u Carevoj džamiji 26. marta

1914. i obavljao je časnu dužnost reisul-uleme do 11. aprila 1930. godine. Umro je 28. marta 1938. godine. O Džemaludinu Čauševiću vidi: Anonim, 1913:1–4; Anonim, 1938:145–147; Nametak, 1938:99–106; Ekremov, 1938:3–4; Traljić, 1970:92–97.

⁶ Kongres muslimana intelektualaca održan 6. i 7. septembra 1928. godine, prilikom proslave "Gajretove" dvadesetpetogodišnjice. Vidi: *Gajret*, XII, 1928, str. 289–293

s obodom za oficire islamske vjere, dao mišljenje da se islamsko pravo ne protivi otkrivanju lica žena i da ne krši vjerske propise musliman koji nosi šešir umjesto uobičajenog fesa, založio se za reformu vakufa i odstupanje od volje vakifa, dozvolio mogućnost iskorištavanja mezarja “budući da postojeće šerijatsko-pravne knjige ne daju dovoljno direktive i razjašnjenja za moderno doba”, zamjerio muslimanskoj inteligenciji što se udaljila od naroda, podržao reforme Mustafe Kemala u Turskoj i iznio stav da bi takve mjere, bar u pogledu načina života muslimana, trebalo provesti i u Jugoslaviji itd. (Karčić, 1990:216–219).

Reis Čaušević je svoje stavove obrazlagao potrebom da se Kur'an koristi neposredno, a ne da se do njegovih naloga i poruka dolazi posredstvom komentara, pravnika i dr., te da se od starog slijeđenja šerijatskih propisa (*‘azīma*) pređe na olakšice (*ruḥṣa*). Smatrao je velikom greškom svođenje islama samo na fikhska (vjerskopravna) pitanja. Na pitanja koja su mu postavljana davao je svoje odgovore vodeći računa “o onome što postoji, što će doći i što mora doći” (Čaušević, 1928:257–259).

Ni reis Čaušević nije se u svojim odgovorima pozivao na načelo

nužnosti, ali ga je primjenjivao i time dodatno trasirao put mogućeg islama u Bosni i Hercegovini, samim tim i u drugačijim društveno-pravnim okolnostima ostalih muslimanskih naroda. Zahvaljujući, između ostaloga, i primjeni bošnjačkih alima načela nužnosti kroz vrijeme, posebno u periodu od vladavine Austro-Ugarske pa do prvih demokratskih izbora u Bosni i Hercegovini 1990. godine, možemo ustvrditi da u vjerskoj tradiciji Bošnjaka nije izmijenjeno ništa od temeljnog islamskog učenja. Manja odstupanja u običajnom pravu Bošnjaka dogodila su se kao posljedica promjene okolnosti i stanja u društvu, ali zaštita nužnih interesa Šerijata postignuta je zahvaljujući fleksibilnoj upotrebi načela nužnosti od odgovorne uleme, kakav je nesumnjivo bio i reis Čaušević. “Ako pak u čovjeku nadvlada snaga koja ga vodi na dobro”, smatrao je reis Čaušević, “onda postaje umjeren i u nadi i u strahu” (Čaušević, 1934:237).

Zaključak

Analiza djelovanja i stavova Sejfulaha Prohe, Alija Rize Prohića i Mehmeda Džemaludina Čauševića pokazuje da se načelo nužnosti u islamskoj bošnjačkoj pravnoj misli s kraja 19. i početka 20. stoljeća razvijalo

kao praktično sredstvo očuvanja vjere i identiteta u nestabilnim društveno-političkim okolnostima. Njihovi pristupi, iako različiti, svjedoče o istoj težnji da se klasični šerijatski izvori spoje s potrebama zajednice i izazovima vremena.

Kod Sejfulaha Prohe jasno se vidi da i tradicionalističko insistiranje na kontinuitetu i razgraničenju od nemuslimanskog okruženja ipak sadrži implicitno prepoznavanje promijenjenih okolnosti i nužnost zaštite imovine i vjere. Alija Riza Prohić svojim razmatranjima pokazuje koliko je važno razlikovati trajne i promjenjive norme, te da odgađanje primjene načela nužnosti može značiti gubitak vremena u suočavanju s društvenim procesima koji se ne mogu zaustaviti.

Mehmed Džemaludin Čaušević otišao je korak dalje, pretvorivši načelo nužnosti u širi program reforme i prosvjetiteljstva, smatrajući obrazovanje i uključenost muslimana u društvene tokove ključnim uvjetima opstanka zajednice.

U konačnici, ovi autori pokazuju da je načelo nužnosti u našoj tradiciji prošlo put od implicitnog prepoznavanja do svjesnog teorijskog oblikovanja, te da upravo u toj raznolikosti leži vrijednost i trajna relevantnost njihovog naslijeđa.

Literatura

- Ahmić, Alija (1978). “Profesor Sejfullah Prohić, uz 120. godišnjicu rođenja”, *Takvim za 1979*, 363–366.
- Anonim (1913). “H. Mehmed Džemaludin ef. Čaušević – reisu-l-ulema”, *Muallim*, 11–12, 1–4.
- Anonim, (1938). “Merhum hadži Mehmed Džemaludin ef. Čaušević”, *Glasnik IVZ-a*, VI, 4, 145–147.
- Begović, Mehmed (1931). *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*, Beograd: Grafički umetnički zavod Planeta, Beograd. U Gazi Husrev-Begovoj biblioteci može se naći pod signaturom I 406b.
- Begović, Mehmed (1939). “Može li prelaz na islam poslužiti kao uzrok za razvod braka”, *Arhiv za pravne i društvene nauke*. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci može se naći pod signaturom III 1437.
- Čaušević, Džemaludin (1934). “Strah i nada”, *Novi behar*, 17–18, 237.
- Čaušević, Džemaludin (1928). “Naša kulturna pitanja”, *Novi behar*, 17, 257–259.
- Čaušević, Džemaludin (1928). “Govor na Kongresu muslimana intelektualaca”, *Gajret*, XII, 290.
- Ekremov, M. Š. (1938). “Izgubili smo jednog velikog čovjeka”, *Muslimanska svijest*, III, 44, 3–4.
- Halilbegović, Nihad (2000). *Ali Riza ef. Prohić, život i djelo*, Sarajevo.
- Karčić, Fikret (1990). *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma, pokret za reformu šerijatskog prava i njegov odjek u Jugoslaviji u prvoj polovini XX vijeka*. Sarajevo: Islamski teološki fakultet.
- Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Nametak, Alija (1938). “Merhum hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, *Narodna uzdanica*, Kalendar za 1938, 99–106.
- (1928) “Okružnica našeg presv. gosp. reis ul-uleme svim vjerskim službenicima a preko njih svim muslimanima u Bosni i Hercegovini”, *Novi behar*, 15, 225–227.
- Omerdić, Muharem (1986). “Autobiografija Sejfullaha ef. Prohe”, *Islamska misao*, VIII, 86, 16–17.
- Prohić, Ali Riza (1931). *Šta hoće naša muslimanska inteligencija*, Sarajevo: Štamparija Omera Šehića. U Gazi

Husrev-begovoj biblioteci može se naći pod signaturom III 1732. (2009). *Sejfullah Proho – hercegovački*

biser, priredili: Fatima Tinjak i Muharem Omerdić, Sarajevo: Dobra knjiga. Traljić, Mahmud (1970). "Dvije značajne

stogodišnjice", *Takvim za 1971*, 92–97. Čaušević, Džemaludin (1934). "Strah i nada", *Novi behar*, 17–18, 237.

الموجز

تطبيق مبدأ الضرورة في الأحكام الشرعية عند سيف الله بروهو، وعلي رضا بروهيتش، وجمال الدين تشاوشيفيتش

سناد تشيمان

يُناقش هذا المقال إسهامات العلماء البشائقة البارزين، سيف الله بروهو، وعلي رضا بروهيتش، ومحمد جمال الدين تشاوشيفيتش، في فهم وتطبيق مبدأ الضرورة في قضايا الشريعة الإسلامية في أواخر القرن التاسع عشر وأوائل القرن العشرين. وفي ظل الظروف المعقدة خلال فترتي الحكم النمساوية المجرية واليوغوسلافية، كان هؤلاء العلماء يسعون إلى مواءمة المصادر القانونية التقليدية مع التغيرات الاجتماعية. وكان بروهو يؤكد على أهمية الحفاظ على المال والدين من خلال تقديم الحلول العملية، بينما كان بروهيتش يشير إلى محدودية إمكانية مواءمة أحكام الشريعة الإسلامية، مع التفريق بين القواعد الدائمة والمتغيرة. وكان رئيس العلماء تشاوشيفيتش يؤكد على ضرورة التعليم والتنوير والإصلاحات من أجل بقاء المجتمع. ويظهر التحليل أن مواقفهم، مع تباينها، قد شكلت مقاربة وطنية فريدة للشريعة الإسلامية، أساسها الحفاظ على الدين والحياة، ومنفتحة أيضاً على متطلبات الزمان والمكان. الكلمات المفتاحية: مبدأ الضرورة، الضرورة، الشريعة الإسلامية، سيف الله بروهو، علي رضا بروهيتش، محمد جمال الدين تشاوشيفيتش.

Abstract

APPLICATION OF PRINCIPLE OF NECESSITY (DARŪRA) IN SHARĪ'AH LEGAL THOUGHTS OF SEJFULAH PROHO, ALI RIZA PROHIĆ, AND DŽEMALUDIN ČAUŠEVIĆ

Senad Ćeman

This study examines the contributions of prominent Bosnian scholars – Sejfulah Proho, Alija Riza Prohić, and Mehmed Džemaludin Čaušević – in understanding and applying the principle of necessity (*darūra*) in Shari'ah legal matters at the turn of the 20th century. Operating in the complex socio-political context of Austro-Hungarian and Yugoslav rule, these scholars sought to reconcile classical legal sources with emerging social changes. Proho emphasized safeguarding property and faith through practical solutions; Prohić highlighted the limits of Shari'ah law flexibility, distinguishing between permanent and variable norms; and Ra'is Čaušević stressed the necessity of education, enlightenment, and reform for survival of the Muslim community. The analysis shows that despite differing perspectives, their views shaped a distinctive local approach to Islamic jurisprudence – based on the preservation of faith and life, yet open to contextual adaptation.

Keywords: principle of necessity, *darūra*, *Shari'ah* (Islamic law), Sejfulah Proho, Ali Riza Prohić, Mehmed Džemaludin Čaušević